

Διαδίκτυο και ανισότητες

ΚΒΨ121: Θέματα Κοινωνικής
Ψυχολογίας στον Κυβερνοχώρο Β΄

ΠΜΣ «Κυβερνοψυχολογία»

Εθνικό και Καποδιστριακό
Πανεπιστήμιο Αθηνών

Εαρινό εξάμηνο 2023-2024

Βασίλης Παυλόπουλος
Τμήμα Ψυχολογίας ΕΚΠΑ
vpanlop@psych.uoa.gr

Αντί προλόγου ή το διακύβευμα της ένταξης

Περίγραμμα

- Το ψηφιακό χάσμα
- Κοινωνιολογικές προσεγγίσεις των ψηφιακών ανισοτήτων
- Μια σχεσιακή θεωρία του ψηφιακού χάσματος
- Το ψηφιακό χάσμα στην Ελλάδα
- Ψηφιακή ισοτιμία και συμπερίληψη

Ψηφιακό χάσμα

- Το **ψηφιακό χάσμα** ορίζεται ως μια μορφή διαστρωμάτωσης που αποτυπώνει την ανισότητα στις ευκαιρίες πρόσβασης και στις δυνατότητες χρήσης του διαδικτύου (van Dijk, 2005).
- Σύμφωνα με τον ΟΟΣΑ (2001), το ψηφιακό χάσμα απεικονίζει διαφορές τόσο μεταξύ όσο και εντός των χωρών: μεταξύ ατόμων, οικογενειών, επιχειρήσεων και γεωγραφικών περιοχών σε διαφορετικά κοινωνικοοικονομικά επίπεδα.
- Συνήθεις **δείκτες μέτρησης** του ψηφιακού χάσματος: προσβασιμότητα στο διαδίκτυο, αριθμός επισκεπτόμενων ιστοσελίδων, ψηφιακός εγγραμματισμός και δεξιότητες, διάρκεια χρήσης του διαδικτύου, εύρος και είδος ψηφιακών δραστηριοτήτων.
- Οι παραπάνω δείκτες δεν είναι κατηγορικές μεταβλητές, αλλά μάλλον εκφράζουν διαβαθμιστικές αποχρώσεις που περιλαμβάνουν τόσο **ποσοτικές** όσο και **ποιοτικές διαφορές**.

Ψηφιακό χάσμα

- Μια ιδιαιτερότητα της τεχνολογίας είναι ότι συνιστά συγχρόνως τεχνικό επίτευγμα και μέσο επικοινωνίας. Αυτό σημαίνει ότι δεν είναι μόνο η δυνατότητα πρόσβασης και χρήσης της που συμβάλλουν στις ανισότητες, αλλά παρέχει επίσης πρόσβαση στις πληροφορίες και στη δημόσια σφαίρα, η οποία συνιστά βασικό κοινωνικό πόρο.
- Το **πρωτοβάθμιο** ψηφιακό χάσμα αφορά στις ανισότητες που καταγράφονται στο δημογραφικό προφίλ των χρηστών, ενώ το **δευτεροβάθμιο** ψηφιακό χάσμα αφορά στις ανισότητες που παράγονται εξαιτίας των διαφορών στις ψηφιακές δεξιότητες (van Deursen & van Dijk, 2011).
- Ως έννοια, το ψηφιακό χάσμα συνδέεται στενά με τις **κοινωνικές ανισότητες** όσον αφορά το φύλο, την ηλικία/γενιά, το επίπεδο εκπαίδευσης, το εισόδημα και την κοινωνική τάξη, το επάγγελμα, τη φυλετική/εθνοπολιτισμική ομάδα και τη χώρα/γεωγραφική περιοχή, οι οποίες έχουν αποτελέσει παραδοσιακά αντικείμενο μελέτης των κοινωνιολόγων.

Ψηφιακές ανισότητες κατά Marx

- Η **μαρξιστική ή συγκρουσιακή οπτική** των ανισοτήτων επικεντρώνεται στις οικονομικές όψεις της κοινωνικής διαστρωμάτωσης. Ο Μαρξ περιγράφει την ιδιοκτησία ως το βασικό κριτήριο διάκρισης των κοινωνικών τάξεων. Η άρχουσα τάξη αντλεί την ισχύ της από τον έλεγχο των μέσων παραγωγής - εν προκειμένω, του διαδικτύου.
- Το ψηφιακό χάσμα νοείται παράγοντας αλλοτρίωσης στην οικονομία της πληροφορίας, κατ' αναλογία με την αλλοτρίωση που προκύπτει όταν ο εργάτης αποξενώνεται από το αντικείμενο της εργασίας του. Η διαδικτυακή διαφήμιση εξετάζεται ως μηχανισμός εκμετάλλευσης των χρηστών κατ' αναλογία προς τον βιομηχανικό καπιταλισμό. Η επικοινωνία και η πληροφορία θεωρούνται διαλεκτικές συνιστώσες της ίδιας κοινωνικής δραστηριότητας, δηλ. της κοινωνικής κατασκευής του νοήματος.
- Εν τέλει, το ψηφιακό χάσμα θεωρείται ως ένας τρόπος με τον οποίο οι κοινωνικές ανισότητες (ανα)παράγονται στην ψηφιακή εποχή χρησιμοποιώντας τις νέες τεχνολογίες επικοινωνίας.

Ψηφιακές ανισότητες κατά Weber

- Η **βεμπεριανή προσέγγιση** των ανισοτήτων περιλαμβάνει τρεις ανεξάρτητες πτυχές, οι οποίες συνθέτουν την εξουσία: οικονομική τάξη, κοινωνική θέση (κύρος) και πολιτική εξουσία (κόμμα). Οι κοινωνικές ιεραρχίες προκύπτουν από την αλληλεπίδραση των τριών όψεων της διαστρωμάτωσης.
- Το ψηφιακό χάσμα συνδέεται και με τα τρία παραπάνω στοιχεία, καθώς ο ψηφιακός εγγραμματισμός και η ικανότητα δημιουργίας εισοδήματος από τις νέες τεχνολογίες συμβάλλουν στην αύξηση της πολιτικής ισχύος, του κοινωνικού κύρους και του πλούτου.
- Το ψηφιακό χάσμα δημιουργεί κοινωνικές ανισότητες επειδή προσδίδει αυξημένο κύρος και νέες ευκαιρίες πλουτισμού και πολιτικής επιρροής σε όσους βρίσκονται σε θέση να αξιοποιούν τις νέες τεχνολογίες επικοινωνιών.

Ψηφιακές ανισότητες κατά Durkheim

- Η **οπτική του Ντιρκέμ** εστιάζει στη σημασία του καταμερισμού της εργασίας ως του κοινωνικού μηχανισμού που αναπαράγει συγκεκριμένους τύπους κοινωνικών δεσμών και καταστέλλει άλλους.
- Ο Ντιρκέμ περιγράφει δύο τύπους ανισότητας: Πρώτον, η εξωτερική ανισότητα επιβάλλεται στο άτομο από τις κοινωνικές συνθήκες όταν γεννιέται και ρυθμίζεται μέσω των δυνάμεων κοινωνικού ελέγχου. Δεύτερον, η εσωτερική ανισότητα ανάγεται στα ατομικά ταλέντα και επιτεύγματα και διαμορφώνεται με την εσωτερίκευση από το άτομο των κοινωνικών κανόνων και αξιών.
- Και τα δύο παραπάνω είδη ανισότητας επαναλαμβάνονται με διαφορετικούς τρόπους στην ψηφιακή εποχή. Κατά τον Ντιρκέμ, η εξειδίκευση της εργασίας προωθεί τον ατομικισμό και δημιουργεί ανισότητες. Κρίσιμος είναι ο ρόλος της εκπαίδευσης τόσο για την ανάπτυξη δεξιοτήτων όσο και για τη διατήρηση μιας συλλογικής συνείδησης που στηρίζει την κοινωνική τάξη.

Το ψηφιακό χάσμα σε ατομικό και διεθνές επίπεδο

- Σε **ατομικό** επίπεδο, η ψηφιακή τεχνολογία ενέχει δύο διαστάσεις ισχύος/αποκλεισμού:
 - Πρώτον, η πρόσβαση στα ψηφιακά μέσα παρέχει την οικονομική δυνατότητα στα άτομα να ελέγξουν τις ευκαιρίες ζωής τους.
 - Δεύτερον, η ψηφιακή τεχνολογία δίνει στα κράτη και στις επιχειρήσεις τη δυνατότητα να ελέγχουν τα άτομα μέσω των πληροφοριών που συλλέγουν για αυτά.
- Σε **διεθνές** επίπεδο, ο ψηφιακός αποκλεισμός λειτουργεί ως εξής:
 - Η ανάπτυξη διαδικτυακών διαδικασιών παραγωγής σε παγκόσμια κλίμακα σημαίνει ότι οι πολυεθνικές μπορούν να εκμεταλλεύονται το χαμηλό εργατικό κόστος στις αναπτυσσόμενες χώρες εγκλωβίζοντάς τις σε σχέσεις εξάρτησης.
 - Επιπλέον, οι χώρες που δεν διαθέτουν ποιοτικές ψηφιακές υποδομές και υψηλής ειδίκευσης εργατικό δυναμικό διολισθαίνουν στη φτώχεια και τον αποκλεισμό.

Μια σχεσιακή θεωρία του ψηφιακού χάσματος

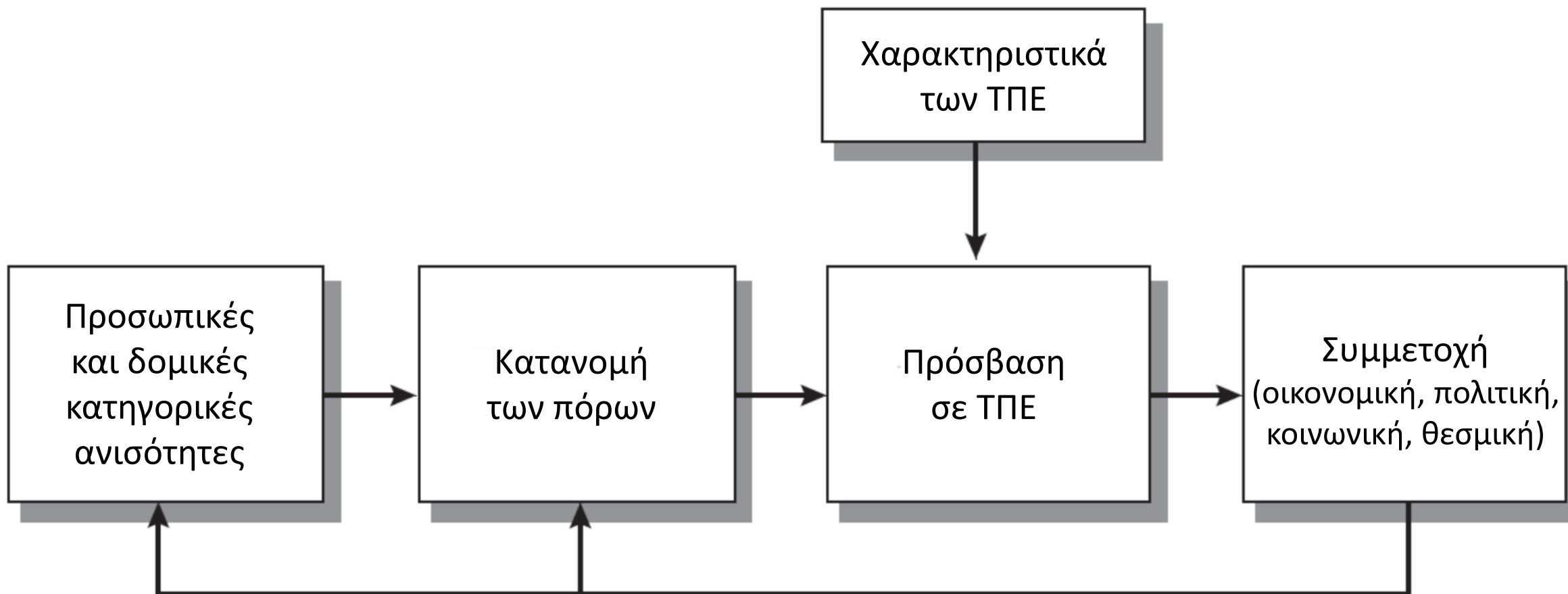

- Η έρευνα του ψηφιακού χάσματος συχνά είναι περιγραφική, στη βάση δημογραφικών στοιχείων, χωρίς να παρέχονται ερμηνείες για τις παρατηρούμενες διαφορές. Αυτό οφείλεται εν πολλοίς σε έναν μεθοδολογικό ατομικισμό, ο οποίος ενδέχεται να οδηγεί σε παραπλανητικά συμπεράσματα (π.χ. να επιρρίπτει την ευθύνη στα άτομα για τις ανεπάρκειές τους).
- Μια εναλλακτική προσέγγιση είναι σχεσιακή ή δικτυακή. Σύμφωνα με αυτήν, οι μονάδες ανάλυσης δεν είναι τα άτομα αλλά οι κοινωνικές θέσεις των ατόμων και οι μεταξύ τους σχέσεις. Οι ανισότητες ανάγονται στους δομικούς παράγοντες που διαμορφώνουν τις κοινωνικές κατηγορίες μάλλον, παρά στις ατομικές ιδιότητες.
- Επιπλέον, επειδή οι ανισότητες είναι πάντα σχετικές (όχι απόλυτες), δεν μπορούν να γίνουν επαρκώς κατανοητές στο ατομικό επίπεδο.

Μια σχεσιακή θεωρία του ψηφιακού χάσματος

Van Dijk (2013)

Μια σχεσιακή θεωρία του ψηφιακού χάσματος

1. Οι προσωπικές και δομικές κατηγορικές ανισότητες σε μια κοινωνία παράγουν άνιση κατανομή των πόρων.
2. Η άνιση κατανομή των πόρων προκαλεί άνιση πρόσβαση στις ψηφιακές τεχνολογίες.
3. Η άνιση πρόσβαση στις ψηφιακές τεχνολογίες εξαρτάται επίσης από τα χαρακτηριστικά αυτών των τεχνολογιών.
4. Η άνιση πρόσβαση στις ψηφιακές τεχνολογίες επιφέρει άνιση συμμετοχή στην κοινωνία.
5. Η άνιση συμμετοχή στην κοινωνία ενισχύει περαιτέρω τις κατηγορικές ανισότητες και την άνιση κατανομή των πόρων.

Μια σχεσιακή θεωρία του ψηφιακού χάσματος

Προσωπικές κατηγορικές ανισότητες

- Ηλικία
- Φύλο
- Μειονοτικό status
- Νοημοσύνη
- Προσωπικότητα
- Υγεία

Δομικές κατηγορικές ανισότητες

- Επάγγελμα
- Θέση εργασίας
- Επίπεδο εκπαίδευσης
- Οικογενειακή κατάσταση
- Χώρα

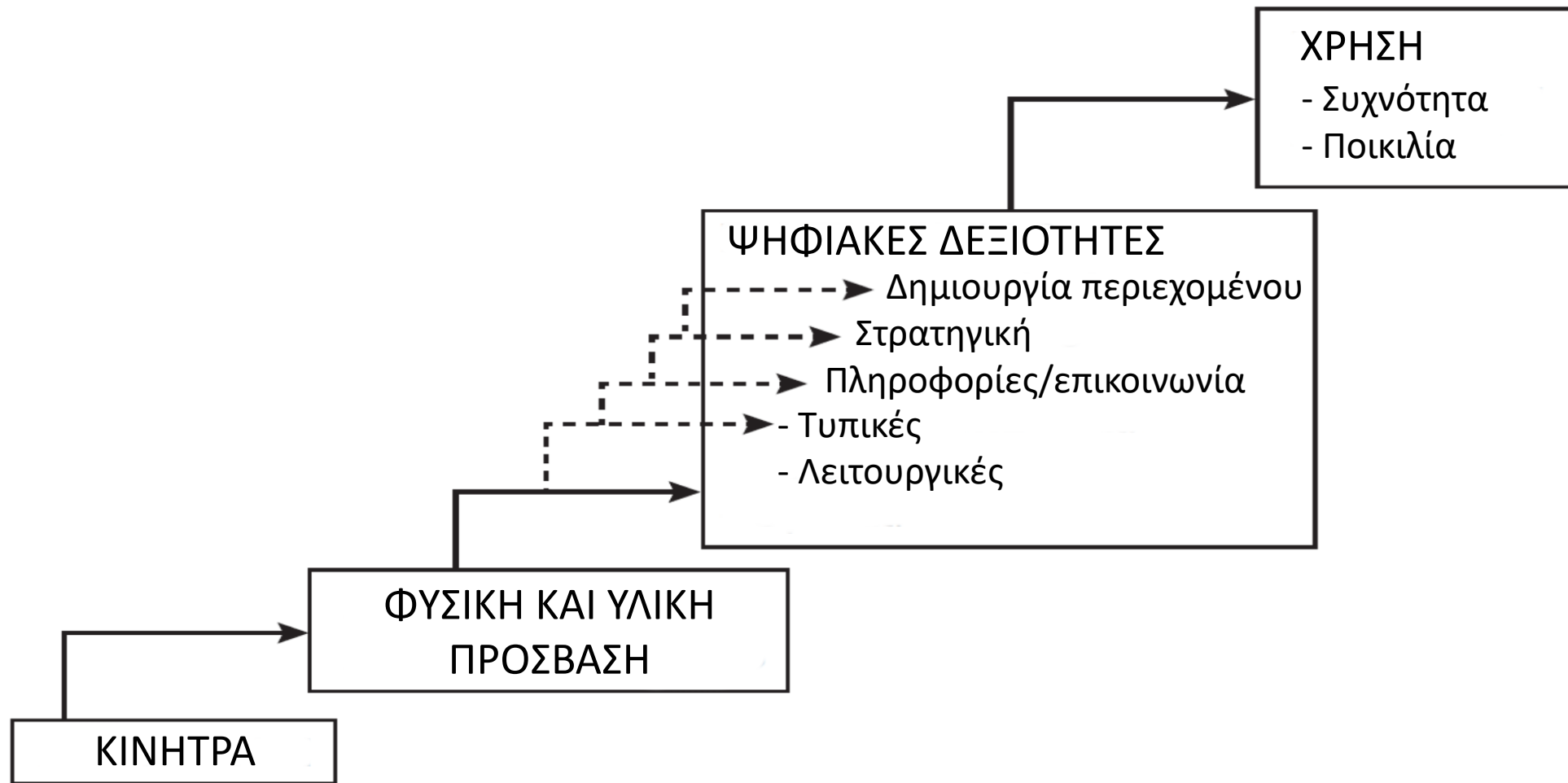
Διαθέσιμοι πόροι και κεφάλαιο

- Χρονικοί
- Υλικοί
- Πνευματικοί
- Κοινωνικοί
- Πολιτισμικοί

Μια σχεσιακή θεωρία του ψηφιακού χάσματος

Van Dijk (2013)

Το ψηφιακό χάσμα στην Ελλάδα

- Ευρήματα από τη συμμετοχή της Ελλάδας στο τέταρτο κύμα του World Internet Project (2015-2022), το οποίο περιλαμβάνει την περίοδο της (αναφερόμενης και ως ψηφιακής) πανδημίας COVID-19.
- Δεδομένα από 1.200 συνεντεύξεις με μεικτή μεθοδολογία (τηλεφωνική και online συμπλήρωση δομημένου ερωτηματολογίου) και στρωματοποιημένη δειγματοληψία (ως προς το φύλο, την ηλικία και την περιφέρεια διαμονής).
- Καταγράφεται υψηλή και ανοδικής τάσης διείσδυση του διαδικτύου εφόσον **91%** αυτοπροσδιορίζονται ως χρήστες (+20% από το 2019).
- Οι αιτίες της μη χρήσης του διαδικτύου εστιάζονται (α) στην αναφερόμενη έλλειψη ενδιαφέροντος και χρησιμότητας, και (β) στην ανεπαρκή τεχνική γνώση και έλλειψη εξοικείωσης ή φόβο.

Το ψηφιακό χάσμα στην Ελλάδα

- Το προφίλ των **μη χρηστών** έχει ως εξής:
 - ✓ 73% γυναίκες
 - ✓ 85% ηλικία 65+ ετών
 - ✓ 36% χαμηλή εισοδηματική κατηγορία
 - ✓ 33% απόφοιτοι Δημοτικού
 - ✓ 15% κάτοικοι Θεσσαλίας, 13% Θεσσαλονίκης, 13% Ανατολικής Μακεδονίας-Θράκης

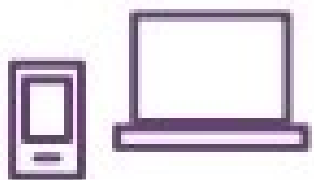
Το ψηφιακό χάσμα στην Ελλάδα

- Αναφορικά με το **δευτερογενές ψηφιακό χάσμα**, ορισμένα στοιχεία έχουν ως εξής:
 - ✓ Καταγράφονται υψηλά ποσοστά ατομικών ψηφιακών δεξιοτήτων, όπως χρήση μηχανών αναζήτησης (87%), ρύθμιση παραμέτρων ιδιωτικότητας (86%) και δημιουργία περιεχομένου (77%).
 - ✓ Τακτική χρήση ηλεκτρονικών οικονομικών συναλλαγών δηλώνει το 75% (+24% από το 2019).
 - ✓ Ως προς την ψυχαγωγία, 64% παρακολουθούν βίντεο και 56% ακούν μουσική online.
 - ✓ Όμως, μόνο 52% των εργαζόμενων αναφέρουν ότι διαθέτουν τις βασικές ψηφιακές δεξιότητες (Eurostat, 2023).
 - ✓ Επιπλέον, ενώ 90% ενημερώνονται μέσω διαδικτύου (+27% από το 2019), μεγάλο μέρος των χρηστών υιοθετεί μια News-Find-Me στάση που πλήττει τη δημοκρατία.

Ψηφιακή ισοτιμία και συμπερίληψη

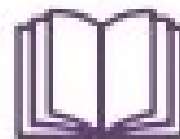
Υλικό

- Εργαλεία
- Επάρκεια πόρων
- Δικαιώματα χρήσης

Πρόσβαση

- Προσιτότητα
- Αξιοπιστία
- Υποδομές

Εγγραμματισμός

- Εκπαίδευση
- Δεξιότητες
- Γνώσεις
- Κατάρτιση

Βιωσιμότητα

- Υποστήριξη
- Παρακολούθηση
- Επίλυση προβλημάτων

Βιβλιογραφία

- OECD. (2001), Understanding the digital divide. *OECD digital economy papers*, No. 49. OECD Publishing, Paris. <https://doi.org/10.1787/236405667766>
- Ragnedda, M., & Muschert, G. (Eds.). (2013). *The digital divide*. Routledge.
- Τσέκερης, Χ., Δεμερτζής, Ν., Παπαδούδης, Γ., Λιναρδής, Α., Μανδενάκη, Κ., & Χριστοφιλόπουλος, Ε. (2023). *Το διαδίκτυο στην Ελλάδα: Το 4ο κύμα του World Internet Project Greece*. Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών & Ειδική Γραμματεία Μακροπρόθεσμου Σχεδιασμού. <https://doi.org/10.17903/wip4>
- Van Deursen, A. J. A. M., & Van Dijk, J. A. G. M. (2011). Internet skills and the digital divide. *New Media & Society*, 13(6), 893-911. <https://doi.org/10.1177/1461444810386774>
- Van Dijk, J. (2005). *The deepening divide: Inequality in the information society*. Sage.
- Van Dijk, J. (2013). A theory of the digital divide. In M. Ragnedda & G. Muschert (Eds.), *The digital divide* (pp. 19-51). Routledge.
- Wessels, B. (2013). The reproduction and reconfiguration of inequality: Differentiation and class, status and power in the dynamics of digital divides. In M. Ragnedda & G. Muschert (Eds.), *The digital divide* (pp. 17-28). Routledge.
- <https://www.digitalequityact.org/>